

Wyrok z dnia 11 października 2002 r., I CKN 997/00

Zastrzeżenie w umowie pożyczki – udzielonej przez Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w celu realizacji inwestycji o charakterze ekologicznym i służącej ochronie środowiska – kary pieniężnej o funkcjach prewencyjno-represyjnych, motywującej dłużnika do wykonania świadczenia niepieniężnego w terminie, jest dopuszczalne (art. 353¹ k.c.).

Sędzia SN Teresa Bielska-Sobkowicz (przewodniczący, sprawozdawca)

Sędzia SN Mirosław Bączyk

Sędzia SN Zbigniew Strus

Sąd Najwyższy w sprawie z powództwa Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w W. przeciwko Bankowi Gospodarki Żywnościowej S.A., Oddziałowi w R. i Spółdzielni Ogrodniczej w K. o zapłatę, po rozpoznaniu w Izbie Cywilnej w dniu 11 października 2002 r. na rozprawie kasacji strony powodowej od wyroku Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 29 grudnia 1999 r.

uchylił zaskarżony wyrok w pkt. Ia w części oddalającej powództwo o zasądzenie kwoty 37 500 zł z odsetkami, i w pkt. Ic oraz w pkt. III i w tym zakresie przekazał sprawę do ponownego rozpoznania Sądowi Apelacyjnemu w Warszawie, pozostawiając temu sądowi rozstrzygnięcie o kosztach postępowania kasacyjnego; oddalił kasację w pozostałym zakresie.

Uzasadnienie

Wyrokiem z dnia 13 października 1998 r. Sąd Wojewódzki w Radomiu m.in. zasądził na rzecz powoda Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w W. solidarnie od pozwanych Banku Gospodarki Żywnościowej S.A., Oddział Wojewódzki w R. i Spółdzielni Ogrodniczej w K. kwotę 50 325 zł z ustawowymi odsetkami od kwoty 37 500 zł od dnia 26 kwietnia 1995 r. i

od kwoty 12 825 zł od dnia 3 czerwca 1994 r. Rozstrzygnięcie to oparł na następujących ustaleniach i ocenach prawnych.

W dniu 13 listopada 1991 r. powód i Rejonowa Spółdzielnia Ogrodniczo-Pszczelarska w K. zawarli umowę pożyczki z przeznaczeniem środków pieniężnych na budowę oczyszczalni ścieków w określonym w umowie terminie. W umowie ustalono warunki spłaty, zastrzeżono tzw. oprocentowanie stanowiące odsetki kredytowe za korzystanie z pieniędzy Funduszu oraz odsetki za opóźnienie. Dopuszczono też wypowiedzenie umowy i przewidziano obowiązek zapłaty przez pożyczkobiorcę kary umownej wówczas, gdy zadanie inwestycyjne nie zostanie zakończone w terminie lub gdy pożyczkobiorca odstąpi od jego realizacji. W tym samym dniu powód zawarł z Bankiem Gospodarki Żywnościowej S.A., Oddział Wojewódzki w R. umowę poręczenia tej pożyczki. Wyplacona kwota pożyczki wynosiła 1 500 000 000 zł. Umowa nie została przez pożyczkobiorcę wykonana.

Wobec niewykonania umowy powód wypowiedział ją pismami z dnia 23 marca 1994 r., skierowanymi do dłużników i zażądał łącznie zwrotu kwoty 1 670 395 000 zł, w tym kwoty 1 200 000 000 zł kapitału, kwoty 253 225 000 zł tytułem oprocentowania i kwoty 217 170 000 zł tytułem odsetek za opóźnienie. W dniu 3 czerwca 1994 r. Bank-poręczyciel zapłacił kwotę kapitału i odsetek kredytowych, odmówił natomiast zapłaty kwoty 217 170 000 zł odsetek za opóźnienie, zarzucając, że wierzyciel nie informował go o tym, że dłużnik opóźnia się w spłacie długu. W toku procesu pozwany Bank uznał powództwo do kwoty 8 892 zł (po denominacji) i kwotę tę zapłacił w dniu 10 marca 1995 r. Co do tej kwoty powód cofnął powództwo, rozszerzył je natomiast o żądanie zapłaty kwoty 37 500 zł (po denominacji) tytułem kary umownej i łącznie domagał się zapłaty 50 325 zł z odsetkami ustawowymi. Uwzględniając powództwo w stosunku do Spółdzielni Ogrodniczej w K. (solidarnie z Bankiem), Sąd Wojewódzki wskazał, że Spółdzielnia ta powstała z podziału Spółdzielni Ogrodniczo-Pszczelarskiej, która otrzymała pożyczkę i zgodnie z art. 111 ustawy z dnia 16 września 1982 r. – Prawo spółdzielcze (jedn. tekst: Dz.U. z 1995 r. Nr 54, poz. 288 ze zm.) jest odpowiedzialna za zobowiązania powstałe przed podziałem, Bank natomiast odpowiada jako poręczyciel solidarnie z dłużnikiem głównym. W ocenie tego Sądu, powód powinien otrzymać zwrot kwoty 12 825 zł tytułem odsetek za opóźnienie z odsetkami ustawowymi od dnia 30 czerwca 1994 r. oraz kwotę 37 500 zł tytułem

kary umownej, ponieważ inwestor nie zakończył zadania w terminie i odstąpił od jego realizacji – z odsetkami od daty zgłoszenia żądania.

Rozpoznając sprawę na skutek apelacji pozwanego Banku, Sąd Apelacyjny w Warszawie wyrokiem z dnia 22 grudnia 1999 r. zmienił zaskarżony wyrok w ten sposób, że zamiast zasądzonej kwoty 50 325 zł zasądził na rzecz powoda od pozwanych solidarnie kwotę 798 zł z odsetkami ustawowymi od dnia 3 czerwca 1994 r. oraz od pozwanej Spółdzielni kwotę 12 027 zł z odsetkami ustawowymi od dnia 3 czerwca 1994 r., a w pozostałej części powództwo w stosunku do obu pozwanych oddalił i oddalił apelację dalej idącą. Sąd drugiej instancji uznał apelację za zasadną w części kwestionującej zasądzenie na rzecz powoda kwoty 37 500 zł tytułem kary umownej. Powołał się na przepis art. 483 § 1 k.c., dopuszczający zastrzeżenie w umowie kary umownej na wypadek niewykonania zobowiązania niepieniężnego. Umowa pożyczki, z której powód wywodzi swoje roszczenia, nakładała na dłużnika zobowiązanie *stricte* pieniężne. Postanowienia umowy, nakładające na pożyczkobiorcę obowiązek terminowej realizacji inwestycji i wykorzystania pożyczki na cel w umowie wskazany, a uprawniające pożyczkodawcę do kontrolowania sposobu wykorzystania pożyczki, nie przekształciły, zdaniem tego Sądu, zobowiązania w zobowiązanie niepieniężne. Przyjęcie przez pożyczkobiorcę obowiązku terminowego wykonania inwestycji nie uczyniło z powoda wierzyciela tego obowiązku. Sąd Apelacyjny wskazał ponadto, że kara umowna stanowi surogat odszkodowania, a powód nie wykazał, by poniósł szkodę przez to, że pożyczkobiorca ostatecznie nie zbudował oczyszczalni ścieków, określonej jako cel pożyczki. Umowa zatem w części, w jakiej zastrzegano karę umowną na wypadek niewykonania zadania w terminie, była bezwzględnie nieważna. Z tych przyczyn Sąd Apelacyjny zmienił zaskarżony wyrok i powództwo o zasądzenie kary umownej w kwocie 37 500 zł oddalił.

Powyższy wyrok zaskarżył powód kasacją opartą na pierwszej podstawie kasacyjnej określonej w art. 393¹ pkt 1 k.p.c.. Zarzucając naruszenie prawa materialnego, tj. art. 483 § 1 k.c. przez przyjęcie, że zastrzeżone w umowie kary dotyczą zobowiązania pieniężnego, oraz art. 65, 353, 353¹ k.c. w związku z art. 87a i 88a ustawy z dnia 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska (Dz.U. Nr 3, poz. 6 ze zm.) w brzmieniu obowiązującym w dacie zawarcia umowy – przez przyjęcie, że do elementów przedmiotowo istotnych pożyczek udzielanych przez powoda należą wyłącznie zobowiązania *stricte* pieniężne. W konkluzji wnosił

o uchylenie zaskarżonego wyroku w punkcie Ia, Ib oraz w punkcie III i przekazanie w tym zakresie sprawy do ponownego rozpoznania.

Sąd Najwyższy zważył, co następuje:

Nie można zgodzić się z przedstawionym w uzasadnieniu zaskarżonego wyroku stanowiskiem Sądu drugiej instancji, zgodnie z którym zawarta w dniu 13 listopada 1991 r. umowa nakładała na pożyczkobiorcę zobowiązania o charakterze ściśle pieniężnym, wobec czego jej postanowienia zastrzegające kary umowne na wypadek niewykonania określonego w niej zadania były nieważne jako sprzeczne z art. 483 § 1 k.c. Nie można też uznać, by do *essentialiae negotii* umowy zaliczone mogły być wyłącznie te postanowienia, które właściwe są dla umowy pożyczki. Wprawdzie umowa, o której mowa, została nazwana jako „umowa pożyczki”, to jednak zawiera postanowienia wykraczające poza zakres określony w art. 720 k.c.

Przede wszystkim trzeba zwrócić uwagę, że udzielającym pożyczkę był Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w W., utworzony na podstawie ustawy z dnia 31 stycznia 1980 r. o ochronie i kształtowaniu środowiska, obecnie już nie obowiązującej, a sama umowa zawarta była również na podstawie jej przepisów. Zgodnie z art. 87a środki, Funduszu przeznaczone były na finansowanie ochrony środowiska i gospodarki wodnej, a do jego zadań należało – jak stanowił art. 88a ust. 1 – wspomaganie działalności w sferze ochrony środowiska i gospodarki wodnej. Na podstawie ust. 2 pkt 1 tego przepisu, Fundusz mógł przeznaczać posiadane środki na udzielanie oprocentowanych pożyczek, a pożyczki te mogły być częściowo lub całkowicie umarzane, pod warunkiem terminowego wykonania zadania i osiągnięcia planowanych efektów (art. 88a ust. 3 ustawy). Cytowane przepisy wskazują, że Fundusz mógł udzielać pożyczek celowych, ukierunkowanych na realizację ściśle określonych zadań (ochrona środowiska i gospodarka wodna). Pożyczkobiorca z kolei mógł pożyczkę uzyskać tylko wtedy, gdy zobowiązał się do wykonania określonej inwestycji o ekologicznym charakterze. Wbrew zatem ocenie Sądu drugiej instancji, pożyczkobiorca zaciągał nie tylko zobowiązanie pieniężne (pożyczka), ale także zobowiązanie o charakterze niepieniężnym (realizacja inwestycji), obwarowane sankcją w postaci wypowiedzenia umowy i kary pieniężnej.

Powstaje jednak pytanie, czy można uznać Fundusz za wierzyciela tego zobowiązania. O ile jest to oczywiste w stosunku do zobowiązania pieniężnego, o tyle wątpliwość dotycząca zobowiązania niepieniężnego może być wywołana

przeznaczeniem inwestycji, gdyż pożyczkobiorca nie realizował jej dla Funduszu. Nie można też jednak uznać, by dokonywał tego wyłącznie dla siebie. Oczyszczalnia ścieków, na budowę której udzielono pożyczki, miała także służyć społeczności lokalnej i stanowić instrument ochrony środowiska całego kraju, a dla wspomagania działalności w tym zakresie został właśnie powołany Fundusz. Nie można więc pomijać faktu, że obowiązkiem powoda było racjonalne dysponowanie posiadanymi środkami i czuwanie nad tym, by były przeznaczone na cele określone w ustawie. Nie jest zatem wystarczające – dla wykluczenia możliwości zastrzeżenia kary pieniężnej – stwierdzenie, że Fundusz nie był wierzycielem zobowiązania, skoro oczyszczalni nie budowano dla niego.

Kolejne pytanie dotyczy charakteru kary pieniężnej, o której mowa w § 7 ust. 2 i 3 umowy. Analiza treści umowy, dokonana w świetle przepisów cytowanej ustawy, wskazuje, że nie chodzi o karę umowną w rozumieniu art. 483 i 484 k.c., kara umowna bowiem, jak wynika z brzmienia art. 483 § 1 k.c., stanowi odszkodowanie za niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy. Zakres odpowiedzialności z tytułu kary umownej pokrywa się z zakresem ogólnej odpowiedzialności dłużnika określonej w art. 471 k.c.; od określonego w tym przepisie odszkodowania kara umowna różni się tylko tym, że przysługuje – jak wynika z art. 484 § 1 k.c. – bez względu na wysokość szkody (por. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 20 marca 1968 r., II CR 419/67, nie publ. i z dnia 14 lipca 1976 r., I CR 221/76, OSNCP 1977, nr 4, poz. 76).

Kara umowna jest więc surogatem odszkodowania, a skarżący Fundusz nie poniósł szkody majątkowej bezpośrednio z tej przyczyny, że nie zbudowano oczyszczalni ścieków (tego ustalenia faktycznego skarżący w kasacji nie kwestionował). Szkoda stanowi uszczerbek majątkowy, skarżący tymczasem zarzucił, że jego szkoda wyraża się w tym, że pożyczone pieniądze mógł przeznaczyć na sfinansowanie w tym samym czasie innej inwestycji ekologicznej, która mogła być zakończona i oddana do użytku. Z treści umowy nie wynika, jak ustalił Sąd Apelacyjny, że określona jako kara umowna kwota ma służyć naprawieniu szkody wynikłej wskutek niewykonania inwestycji w terminie.

Cel tego zastrzeżenia był zatem inny. Wykładnia treści umowy – przy uwzględnieniu kryteriów określonych w art. 65 § 2 k.c. – wskazuje, że zastrzeżenie kary pieniężnej w kwocie odpowiadającej 25 % pożyczonej kwoty spełniać miało funkcje represyjne i motywacyjne jako gwarancja wybudowania przez

pożyczkobiorcę oczyszczalni ścieków w terminie. Tego rodzaju zastrzeżenie umowne podlega ocenie w świetle art. 353¹ k.c.

Przepis art. 353¹ k.c. wyraża obowiązującą w prawie zobowiązaniowym zasadę wolności umów. Zasada ta doznaje ograniczeń w zakresie treści i celu umowy ze względu na właściwość (naturę) stosunku prawnego, ustawę oraz zasady współżycia społecznego, z którymi nie mogą one pozostawać w sprzeczności. Ze względu na te ograniczenia, niedopuszczalne jest takie ukształtowanie przez strony treści stosunku zobowiązaniowego lub jego celu, które prowadziłoby do naruszenia przepisów ustawowych o charakterze *iuris cogentis* (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 16 lutego 2001 r., IV CKN 244/00, OSNC 2001, nr 9, poz. 138). Poza tym strony mogą kształtować treść stosunku zobowiązaniowego w sposób dowolny, byle był zgodny z naturą zobowiązania i zasadami współżycia społecznego.

Należało zatem ocenić, biorąc pod uwagę cel zawarcia umowy pożyczki i środki, z jakich ją finansowano, czy omawiane postanowienie umowy było dopuszczalne w ramach swobody kształtowania umów. Ocena ta musi być dokonana w świetle przepisów cytowanej ustawy. Jak wskazano wyżej, art. 88a ust. 3 pozwalał na umarzanie pożyczek w całości lub części w wypadku terminowego wykonania zadań i osiągnięcia planowanych efektów. Możliwe zatem było przyznanie swego rodzaju „nagrody” dla pożyczkobiorcy. Żaden przepis nie zabraniał nałożenia „kary” na wypadek niewykonania lub niewłaściwego wykonania umowy. Brak takiego zakazu oznacza, że zastrzeżenie – w umowie pożyczki udzielonej przez Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w celu realizacji inwestycji o charakterze ekologicznym i służącej ochronie środowiska – kary pieniężnej o funkcjach prewencyjno-represyjnych, motywującej dłużnika do wykonania świadczenia niepieniężnego w terminie jest w ramach swobody umów dopuszczalne (art. 353¹ k.c.). Nie sposób też racjonalnie twierdzić, by motywowanie pożyczkobiorcy przez karę pieniężną do wykonania za pożyczone pieniądze w umówionym terminie takiej inwestycji było sprzeczne z zasadami współżycia społecznego i z tej przyczyny tego rodzaju zastrzeżenie umowne było nieważne (art. 58 § 2 k.c.).

Zasadność podnoszonych w kasacji zarzutów powoduje konieczność uchylecia wyroku w zaskarżonej części i przekazania sprawy do ponownego rozpoznania (art. 393¹³ k.p.c.).

